

Клімаў І. П., «Евангелле» ў перакладзе Васіля Цяпінскага, Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, Мінск 2012, 338 сс.

Убачыла свет унікальная ў многіх адносінах манаграфія, прысвечаная аднаму з найбольш цікавых і важных помнікаў старабеларускай кніжна-пісьмовай спадчыны – евангельскаму перакладу Васіля Цяпінскага. Гэты помнік быў вядомы навуцы ўжо ў 1-й палове XIX ст., але з розных прычын заставаўся слаба даследаваным аж да канца XX ст. У дарэвалюцыйны час пра яго больш-менш дэтальна пісаў Я. Карскі; у савецкія часы ён фактычна заставаўся без увагі. Гэта трэба звязаць з непрыхільным стаўленнем уладаў БССР і афіцыйнай беларускай навукі да рэлігійнага пісьменства наогул. Толькі ў пасляваенны час А. Жураўскі ў шэрагу сваіх прац звяртаўся да гэтага помніка, асвятляючы яго моўныя асаблівасці. Выкарыстоўвалі тады матэрыял з «Евангелля» і іншыя даследчыкі (М. Талстой, М. Муталімава, А. Булыка і інш.). Новы этап ў вывучэнні помніка пачаўся толькі ў паслясавецкі перыяд, калі былі знятыя забароны для навуковага пошуку. Малады даследчык гісторыі беларускай мовы, Ігар Клімаў з Мінска, падрыхтаваў і абараніў у 1997 г. у БДУ кандыдацкую дысертацыю па графіка-фанетычных асаблівасцях «Евангелля» Цяпінскага. Даследаванне гэтага помніка зрабілася тэмай далейшага навуковага пошуку маладога вучонага. Яго замежныя калегі з Германіі і Расіі таксама звярталіся да старабеларускага помніка, вывучаючы яго ў розных аспектах. У 2005 г. свет убачыла публікацыя «Евангелля» Цяпінскага, здзейсненая Г. Галенчанкам у Германіі, у серыі «Biblia Slavica».

Манаграфія Ігара Клімава займае выключнае месца ў беларускай лінгвістычнай дыяхраністыцы – і па ахопе матэрыялу, і па разгледжаных аспектах,

і па атрыманых выніках. Без перабольшання можна сказаць, што ў беларускім мовазнаўстве сучаснай Беларусі падобных грунтоўных прац, напісаных адным аўтарам, яшчэ не было. Аднак кніга зацікавіць не толькі лінгвістаў, але і гісторыкаў, культуролагаў, рэлігіязнаўцаў і іншых спецыялістаў, паколькі з'яўляецца многія аспекты беларускай мінуўшчыны і гуманітарнай навукі наогул.

Аўтар паспрабаваў даць цэласнае апісанне аднаго помніка ў некалькіх аспектах: пісьмо (графіка і арфаграфія), мова (фанетыка, марфалогія, сінтаксіс, лексіка), пераклад і тэксталогія. Апрача таго, даследчык даслаў да сваёй працы гістарыяграфічны нарыс жыцця і дзейнасці Васіля Цяпінскага, у якім на падставе дайшоўшых звестак стварыў панарамную гісторыю роду Цяпінскіх у 2-й палове XVI ст. Гэта істотна паглыбляе навуковыя веды пра малавядомую постаць беларускай мінуўшчыны, пра абставіны яго паходжання ды мэты дзейнасці. У выніку ў Ігара Клімава атрымалася сапраўды сінтэтычная праца, якая надоўга закрывае пытанне пра «Евангелле» Васіля Цяпінскага.

Адпаведна гэтым кірункам даследавання пабудавана і манаграфія Ігара Клімава. Яна складаецца з пяці частак: «Жыццё і дзейнасць В. Цяпінскага» (с. 9–43), «Сістэма пісьма» (с. 44–68), «Мова перакладу» (с. 69–182), «Характар перакладу» (с. 183–297), «Тэксталагічныя росшукі В. Цяпінскага» (с. 298–323). Самі часткі няроўныя паводле свайго аб'ёму, асноўны матэрыял працы сканцэнтраваны ў дзвюх цэнтральных частках, прысвечаных мове і перакладу помніка. Даследаванню папярэднічае прадмова (с. 6–8), дзе агаворваюцца ўмовы цытацыі, а завяршае працу даволі кароткае заключэнне (с. 324–326) ды спіс цытаваных матэрыялаў (с. 327–337). Апошнія складаюцца з крыніц, слоўнікаў і навуковай літаратуры, якая налічвае 168 пазіцый, праўда, большасць з якіх – нелінгвістычныя працы, якія адносяцца пераважна да першай часткі.

У першай частцы разгледжана біяграфія В. Цяпінскага ў святле нарратыву і археаграфічных крыніц, мэты, месца і час працы друкарні, нарэшце, склад помніка, яго знаходжанне (зараз вядома толькі два дэфектныя экзэмпляры ў Расіі) і ацалелы аб'ём. Даследчык прыходзіць да высновы, што перакладчык і выдавец «Евангелля» належаў да той галіны роду Цяпінскіх, маёнткам якіх было зусім не Цяпіна на Полаччыне (якая на той час была ахопленая вайной), а Латыголічы пад Маладзечна (с. 22–24). Прыкладна ў тых мясцінах, на думку Клімава, мусіў адбывацца і друк «Евангелля», паводле яго разлікаў – каля 1574 г. (с. 30–34). Даследчык таксама дэталёва разбірае асаблівасці набору ды афармлення евангельскага тэксту, а таксама адзначае памылкі друку.

Аналіз друкаванага помніка даследчык вядзе з улікам тэхналогіі кнігавыдання таго часу. У другой частцы сваёй працы ён разглядае розныя графічныя з'явы помніка (прагалы, вялікія літары, шрыфты, скарачаныя напісанні, надрадкавыя знакі) і яго арфаграфію. У гэтым апошнім выпадку ўвага даследчыка засяродзілася на ўжыванні надрадкавых знакаў над галоснымі і паерыка (які ў старабеларускім пісьменстве звычайна замяняе ёры), а таксама на дыстрыбуцыі ў помніку ёраў. Падрабязна аналізуецца ўжыванне літары Ѣ – яна выкарыстоўваецца ў «Евангеллі» амаль абыякава – і дыстрыбуцыя ў тэксце варыянтных літар, якія спрадвеку існавалі ў кірыліцы і з надыходам кнігадруку толькі павялічыліся ў ліку. Ва ўсіх выпадках даследчык актыўна

выкарыстоўвае падлікі, якія выкрываюць дынаміку тых або іншых пісьмовых з'яў на працягу тэксту ўсяго помніка. Менавіта яны паказалі, што набор помніка вёўся з перапынкамі, калі мяняліся некаторыя (не вельмі істотныя) прынцыпы графікі ды арфаграфіі. Усяго даследчык вылучыў чатыры такія зоны ў тэксце (с. 38–39). На думку Клімава, яны сведчаць пра немажоннасць друкарні Цяпінскага (с. 39).

Уласна даследаванне мовы перакладу разбіта ў манаграфіі на 6 раздзелаў, першы з якіх фактычна ўступны: у ім разглядаецца працяглая гісторыя навуковага знаёмства з мовай помніка. Затым падрабязна прааналізаваныя фанетычныя з'явы, якія даследчык згрупаваў у 13 пазіцый (с. 74–110). Яны ахоплваюць вакалізм і кансанантызм: аканне (вельмі рэдкае ў помніку), еканне (надзвычай частае, хаця і непаслядоўнае), пераход $'e > o$ (непаслядоўны, толькі пасля шыпячых і ψ), розныя іншыя з'явы вакалізму; зацвярдзенне зычных, асіміляцыйная мяккасць (вельмі частая, амаль паслядоўная, але толькі з паловы тэксту помніка), арфаэпічнае пам'якчэнне n перад іншым зычным у некаторых словах, з'явы аглушэння і азванчэння, непаслядоўнасці пры перадачы груп зычных і ў адлюстраванні білабіяльнасці, нарэшце, розныя іншыя з'явы кансанантызму. Да фанетычных аспектаў даследчыкам далучаны таксама разгляд лексікалізаваных фанетычных з'яў, такіх як рэфлексы рэдукаваных ды асобных гістарычных спалучэнняў (у іх ліку – выразнае панаванне поўнагалосся).

Аналіз марфалогіі (як і сінтаксіса) у працы вядзецца ўжо не з такой дэталёвасцю, таму Ігар Клімаў назваў яго даследаваннем асаблівасцей. Аўтар манаграфіі звяртае ўвагу пераважна на варыянтныя і адметныя формы, тады як формы, што прыкметна не змяніліся са старажытнасці ці не адрозніваюцца ад сучасных, згаданы мімаходзь або прапушчаны зусім. Пры разглядзе марфалагічных асаблівасцей прааналізаваныя ўсе знамянальныя часціны мовы, асабліва ж дэталёва – назоўнік. Аднак разгляд дзеепрыметніка і дзеепрыслоўя (вучоны называе іх дзееформамі (с. 78, 79), што навацыя ў беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі) вылучаны ў асобны падраздзел. Даследчык адзначае шэраг цікавых асаблівасцей ва ўтварэнні тых або іншых формаў помніка; паводле паходжання адны з іх ён прызнае кніжнымі, іншыя – гутарковымі; некаторыя выпадкі залежаць ад уплыву польскіх крыніц ці польскай мовы.

Шмат цікавых назіранняў і высноў змяшчае манаграфія наконт сінтаксічных асаблівасцей (с. 138–151), якія ў «Евангеллі» Цяпінскага да таго амаль не даследаваліся. Даследчык аналізуе як прэдыкатыўныя, так і непрэдыкатыўныя канструкцыі. Наконт лексічных асаблівасцей ён робіць заўвагу, што ў сувязі з шырокім выкарыстаннем Цяпінскім польскіх арыгіналаў цяжка вылучыць ў яго перакладзе рэдкую лексіку – яна магла пранікаць з іншаславянскіх крыніц (с. 153). Таму даследчык сфакусаваўся (с. 151–169) на класіфікацыі ды асаблівасцях рэлігійнай лексікі і тэрміналогіі (часткова разгледжанай на фоне іншаславянскіх крыніц), тапаніміі і антрапаніміі (чамусьці ў падзагаложку выкарыстаны цяжкавагавы тэрмін «тапанамастыкон», с. 159) і запазычанай лексікі. У апошняй групавы адзначаецца дамінаванне паланізмаў і мінімум царкоўнаславянстваў (асабліва фанетычных).

Вынікі свайго мавазнаўчага аналізу Ігар Клімаў падводзіць у асобным раздзеле – «Пытанні кваліфікацыі мовы перакладу і яго лёсу» (с. 169–182).

Ён канстатуе апрацаванасць мовы перакладу, але разам з тым адзначае прысутнасць у ёй многіх іншаславянскіх элементаў, якія трапілі з арыгіналаў Цяпінскага, што было непазбежна для перакладчыцкай тэхнікі тых часоў. Падкрэсліўшы ўсходнеславянскую аснову тэксту Цяпінскага, вучоны пералічае спецыфічныя рысы фанетыкі, марфалогіі, сінтаксіса і лексікі перакладу ды спрабуе вызначыць яго дыялектную аснову. Ён прызнае гэтую мову хутчэй наддыялектным утварэннем на базе паўднёва-заходніх і паўночна-ўсходніх беларускіх гаворак (с. 179–180), але рашуча адхіляе ўкраінскія дыялекты ў якасці такой асновы (як прапаноўвалі некаторыя ўкраінскія даследчыкі). Далейшы лёс перакладу Цяпінскага цьмяны; здаецца, яго працу не выкарыстоўвалі наступныя перакладчыкі (с. 181–182).

Значнае месца ў манаграфіі займае аналіз перакладу, які вельмі сціпла даследаваны не толькі ў Цяпінскага, але і ў іншых старабеларускіх аўтараў. Ігар Клімаў вызначыў вядучы прынцып, якога трымаўся Цяпінскі – паслоўны (гэтым абумоўлены парадак слоў ды граматычная структура перакладу), а таксама акрэсліў кола крыніц, якімі карыстаўся беларускі пратэстант. Гэтыя крыніцы даследчык падзяляе на асноўныя – ім з’яўляецца царкоўнаславянскі пераклад, надрукаваны на старонцы побач, і дадатковыя – іх Цяпінскі выкарыстоўваў толькі час ад часу (найчасцей – польскі пераклад 1572 г. Сымона Буднага). Даследчык высветліў, што Цяпінскі звяртаўся да ўсіх польскіх перакладаў сярэдзіны XVI ст. і зрэдку да некаторых царкоўнаславянскіх крыніц (напрыклад, да Заблудаўскага Евангелля 1569 г.), а таксама знайшоў сляды выкарыстання Цяпінскім публікацый Францішка Скарыны і нават лацінскіх перакладаў заходнееўрапейскіх гуманістаў (с. 189–192).

Пасля такіх росшукаў Ігар Клімаў пераходзіць да аналізу перакладу – гэтаму адведзены адзін вялікі раздзел (с. 202–297). Вучоны пачынае з выяўлення ўсіх адхіленняў ад паралельнага царкоўнаславянскага тэксту (яны выкліканы ў асноўным уплывам дадатковых арыгіналаў), хаця канстатуе і многія супадзенні з ім. Даследчык фіксуе выпадкі парушэння ў перакладзе паслоўнага прынцыпу, разнастайныя спосабы па перадачы асобных граматычных катэгорый ды класаў і асобных граматычных формаў, асабліва склонавых ды прыназоўнікавых канструкцый, адметнасці пра перадачы розных сінтаксічных з’яў (у т. л. інфінітыўных і дзеепрыметных канструкцый). Адзначае на слабое калькаванне Цяпінскім арыгінала(ў), што наогул уласціва перакладам з блізкароднасных моў. Шмат увагі нададзена розным спосабам перадачы ў Цяпінскага лексікі. Часткова яна захоўваецца (гэта пераважна агульнаславянская), часткова так або інакш трансфармуецца (шляхам адаптацый ці праз словаўтваральныя варыянты), часткова замяняецца (сінонімамі), у гэтым выпадку – нярэдка пад уплывам польскіх і царкоўнаславянскіх крыніц. У шэрагу далейшых падраздзелаў вучоны дэтальна разглядае самастойнасць перакладу, яго аднастайнасць і стабільнасць, дакладнасць, правільнасць, а таксама праяў перакладчыцкай (стылістычнай) апрацоўкі. Даследчык прыходзіць да высновы, што пераклад у цэлым правільны і дакладны, хаця і не пазбаўлены некаторых памылак ды недакладнасцей.

У апошняй частцы манаграфіі разглядаюцца асаблівасці і крыніцы маргіналій, якімі забяспечана выданне Цяпінскага. Даследчык разглядае функцыі

і значэнне маргіналій у помніку, іх змест і структуру. Але асноўная ўвага тут нададзена крыніцам этымалогій і цытат Цяпінскага. У сваіх маргіналіях ён падаваў на палях не варыянты перакладу, як большасць перакладчыкаў таго часу, а розначытанні з іншых версій «Евангелля». Адны звесткі ў маргіналіях (змешчаныя пры царкоўнаславянскім слупку) запазычаны з царкоўнаславянскіх рукапісаў. Даследчык прыходзіць да высновы, што Цяпінскі ў гэтых маргіналіях падаваў варыянты з розных рэдакцый, што існавалі ў межах царкоўнаславянскай версіі «Евангелля» (да вылучэння гэтых рэдакцый навука ўзнялася толькі ў 2-й палове XIX ст.). Звесткі ж іншых маргіналій (пры старабеларускім слупку) паходзяць у значнай меры з тагачасных польскіх біблейных перакладаў (многія з якіх таксама былі забяспечаны маргіналіямі) і, магчыма, з некаторых прац заходнееўрапейскіх гуманістаў.

Манаграфія Ігара Клімава адкрывае ў асобе Васіля Цяпінскага буйнога і праніклівага філолага Беларусі 2-й паловы XVI ст., які далёка выперадзіў сваіх беларускіх сучаснікаў і сваё асяроддзе. Ён не толькі ўзняўся на імі, але і змог стаць упоравень з гуманістамі свайго часу – як у Польшчы, так нават і ў Заходняй Еўропе. Манаграфія рознабакова асвятляе адзін з найменш даследаваных помнікаў старабеларускай спадчыны. У працы старанна сабраны і апрацаваны пісьмовы і моўны матэрыял, шмат увагі нададзена дэталю, шырока выкарыстаны колькасныя падлікі. Кніга з’яўляецца важным крокам у беларускай дыяхраністыцы і зацікавіць многіх спецыялістаў гуманітарнага профілю.

*Інэса Кур’ян
Мінск*